Rok 1968 v pamäťovej politike na Slovensku

Peter Jašek

Invázia vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 *de facto* ukončila nádeje socializmu s ľudskou tvárou, teda snahy o demokratizáciu komunistického režimu, v bývalom Československu. Pamäťová politika na Slovensku reflektuje tieto udalosti – v širšom kontexte nielen samotný 21. august, ale aj demokratizačný proces druhej polovice šesťdesiatych rokov a následný nástup takzvanej normalizácie – v rámci kolektívnej pamäte. Najviditeľnejšia je stopa roku 1968 v slovenskej historiografii, kde patrí vtedajší demokratizačný proces medzi veľmi dobre spracované témy. Historici podrobne zachytili genézu, priebeh a dôsledky udalostí roku 1968 pre dejiny slovenského národa a československého štátu. Široká verejnosť často vníma historické dianie cez jeho mediálnu prezentáciu. Udalostiam roku 1968 sa v médiách dostáva priestor najmä počas výročia okupácie 21. augusta, pričom rezonujú rôzni aktéri a momenty danej problematiky, v prvom rade politici spojení s týmto „osmičkovým“ rokom, ako aj obeť okupácie a širší zahraničnopolitický kontext. Vo verejnej diskusii na Slovensku však rok 1968 v poslednej dobe vyvolával azda najväčšie vzrušenie v súvislosti s kauzami odhaľovania pamätníkov aktérom vtedajších udalostí. O posledný veľký rozruch sa vo februári 2015 postaralo odhalenie pamätnej tabule Vasilovi Biľakovi v jeho rodnej obci Krajná Bystrá. Nasledujúci príspevok načrtáva najdôležitejšie pamäťové stopy udalostí roku 1968 na Slovensku, ako aj spôsob a formy ich pripomínania.¹

1 Článok vychádza z príspevku predneseného na konferencii „Pražské jaro 50 let poté: Velké krize komunistických režimů ve střední Evropě v transnacionální perspektivě“ (*The Prague Spring 50 Years After: Great Crises of Communist Régimes in Central Europe in a Transnational Perspective*), ktorá sa konala v Prahe v dňoch 13.–15. júna 2018.

Slovenská historiografia a rok 1968

Jednou z najdôležitejších súčastí pamäťovej politiky, ktorá ju do veľkej miery formuje, je historiografia. V tomto konkrétnom prípade možno konštatovať, že slovenská historiografia donedávna nevenovala obdobiu vlády komunistického režimu na Slovensku takú pozornosť, ako by si táto téma zaslúžila. Osobitne to platí v porovnaní s výskumom obdobia Slovenskej republiky (1939 – 1945), ktoré bolo po páde komunistického režimu identifikované ako „biele miesto“ slovenských dejín a po dlhú dobu bolo mediálne, publicisticky aj bádateľsky najatraktívnejšou kapitolou slovenských dejín, hoci spojenou s mnohými kontroverziami. V posledných rokoch však čoraz viac historikov zameriava svoju pozornosť na dejiny po roku 1945. Platí, že ťažiskom výskumu povojnovej slovenskej histórie sú najmä perzekúcie komunistického režimu v päťdesiatych rokoch a jeho demokratizácia v rokoch šesťdesiatych (proces známy ako bratislavské predjarié), vrcholiaca udalosťami roku 1968.

Z pohľadu slovenskej historiografie, a v komparácii s ďalšími témami po roku 1945, sú udalosti roku 1968 spracované komplexne a na vysokej odbornej úrovni. Najväčšiu zásluhu na tom má autorský kolektív Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Aj vďaka ich prácam sa v povedomí odbornej obce, ale aj širšej verejnosti, vžil pojem „bratislavské predjarié“, definujúci obdobie politického uvoľnenia v šesťdesiatych rokoch, ktoré sa prejavilo tak v politike, ako aj v kultúre, a ktoré na Slovensku predchádzalo udalostiam pražskej jari v roku 1968.² V uplynulých dvoch rokoch prišlo k spracovaniu životopisov troch najvýznamnejších slovenských komunistických politikov, ktorí sa výrazne profilovali práve v priebehu roku 1968: Alexandra Dubčeka,³ Gustáva Husáka⁴

2 Pozri najmä nasledujúce práce: SIKORA, Stanislav: *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2008; MICHÁLEK, Slavomír: *Rok 1968 a Československo: Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2008; LONDÁK, Miroslav: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2008; LONDÁK, Miroslav a kol.: *Rok 1968: Eto Vaše delo. Cyklus prednášok v Slovenskom inštitúte v Prahe*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2008; SIKORA, Stanislav – LONDÁK, Miroslav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarié*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2002; BYSTRICKÝ, Valerián a kol.: *Rok 1968 na Slovensku a v Československu: Chronológia udalostí*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2008.

3 LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2018. Zo starších publikácií venovaných Alexandrovi Dubčekovi pozri najmä: LALUHA, Ivan a kol.: *Alexander Dubček: Jeho doba a súčasnosť*. Bratislava, Veda 2014; LALUHA, Ivan – UHER, Ján (ed.): *Cesty k novembriu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka*. Bratislava, Nová práca 2000; ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (ed.): *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963 – 1992*. Bratislava, Veda 2002; FERENČÁK, Tomáš: *Dubček – kontroverzná osobnosť*. Bratislava, Kalligram 2011.

4 Pozri najnovšiu monografiu a fakticky prvý ucelený životopis z pera českého historika Michala Macháčka a publikácie slovenského historika Tomáša Černáka: MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017; ČERNÁK, Tomáš: *Husák: Mladé roky Gustáva Husáka (1913 – 1939)*. Bratislava, Marenčin PT 2015; ČERNÁK, Tomáš – MOCKO, Martin: *Husák: V odboji a SNP 1938 – 1945*. Bratislava, Marenčin PT 2017; ČERNÁK, Tomáš – SYRNÝ, Marek: *Husák: Vrcholy a pády 1945 – 1951*. Bratislava, Marenčin PT 2018.

a Vasilu Biľaka.⁵ Biografie predstaviteľov komunistickej strany v tomto období majú pre pamäťovú politiku ten význam, že reflexia udalostí roku 1968 sa na Slovensku neraz odohráva cez prizmu týchto osobností, ktoré sa na ich priebehu a kľúčových okamihoch podieľali. Z hľadiska historiografie ešte zostáva nespracovanou témou konkrétny dopad búrlivého diania na konci šesťdesiatych rokov na slovenské regióny, čo však súvisí aj s nie vždy dostupnou pramennou bázou v regionálnych archívoch.

21. august ako pamätňý deň?

V súvislosti s udalosťami roku 1968 je na Slovensku za zástupný dátum považovaný jednoznačne 21. august ako deň invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Samotný 21. august však je štandardným pracovným dňom, v kalendári nie je uvedený ako štátny sviatok, ani ako jeden z pamätňých dní.⁶ Z iniciatívy poslanca Jána Budaja, niekdajšieho moderátora protikomunistických demonštrácií z novembra 1989 a prvého predsedu Verejnosti proti násiliu, a na návrh poslancov Budaja, Viery Dubačovej a Ota Žarnaya za hnutie Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti – NOVA rokovala Národná rada Slovenskej republiky v novembri 2016 o zaradení tohto dátumu medzi pamätňé dni, avšak neúspešne. Ján Budaj do svojho návrhu zahrnul medzi pamätňé dni popri 21. auguste aj 21. jún, teda výročie odchodu sovietskych vojsk z bývalého Česko-Slovenska v roku 1991. Oba dátumy spolu logicky súvisia, pretože vymedzujú jednu historickú etapu. Pri predkladaní návrhu Budaj argumentoval tak dôležitosťou pripomienky, že Slovensko nie je okupovanou krajinou, ako aj významom 21. augusta, ktorý bol pre celú jednu generáciu bolestivým dátumom znamenajúcim zmarenie nádeje na slobodu. V dôvodovej správe k návrhu zdôraznili poslanci početné obete na ľudských životoch spôsobené prítomnosťou cudzích vojsk na našom území, ako aj obrovské majetkové a environmentálne škody. K tomu dodali, že „morálne škody,

5 JAŠEK, Peter: *Vasil Biľak: Kolaborant alebo zradca?* Bratislava, Marenčin PT 2017.

6 Pre porovnanie, pamätňé dni sú na Slovensku nasledujúce: 25. marec ako Deň zápasu za ľudské práva (na výročie Sviečkovej manifestácie v Bratislave z marca 1988); 13. apríl ako Deň nespravodlivo stíhaných (na výročie tzv. barbarskej noci z roku 1950, kedy boli na Slovensku zlikvidované mužské kláštory); 1. máj ako Deň pristúpenia SR k Európskej únii; 4. máj ako Výročie úmrtia Milana Rastislava Štefánika; 7. jún ako Výročie memoranda slovenského národa z roku 1861; 5. júl ako Deň zahraničných Slovákov; 17. júl ako Výročie deklarácie o zvrchovanosti SR z roku 1992; 4. august ako Deň Matice slovenskej; 10. august ako Deň obetí banských nešťastí (na výročie tragédie v Handlovej v roku 2009, pri ktorej prišlo o život 20 baníkov); 9. september ako Deň obetí holokaustu a rasového násillia (na výročie prijatia Židovského kódexu v roku 1942); 19. september ako Deň vzniku Slovenskej národnej rady (z roku 1848); 6. október ako Deň obetí Dukly (na výročie bitky o Duklianský priesmyk); 27. október ako Deň černovskej tragédie (na výročie streľby do davu protestujúcich dedinčanov v Černoveji z roku 1907, ktorá mala 15 obetí); 28. október ako Deň vzniku samostatného Česko-slovenského štátu; 29. október ako Deň narodenia Ľudovíta Štúra; 30. október ako Výročie Deklarácie slovenského národa (známej ako Martinská deklarácia z roku 1918); 31. október ako Deň reformácie; a napokon 30. december ako Deň vyhlásenia Slovenska za samostatnú cirkevnú provinciu (v roku 1977).

Pietna spomienka pred budovou Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí v Bratislave na obete okupácie z 21. augusta 1968 pri päťdesiatom výročí udalostí (foto Ústav pamäti národa, Andrea Púčíková)

spôsobené viac ako dve desaťročia trvajúcou okupáciou, neslobodou a tzv. normalizáciou, sú nevýčísľiteľné“. ⁷ V hlasovaní sa za tento návrh vyslovilo 57 poslancov, 27 bolo proti, 46 sa zdržalo ⁸ a 20 poslancov bolo neprítomných. Zákon tak na základe hlasovania neprešiel.

Z iniciatívy Jána Budaja išlo vtedy už o celkovo tretí pokus presadiť zákon, ktorý by 21. august definoval ako pamätný deň. Pri príležitosti päťdesiateho výročia invázie potom predložil v auguste 2018 spolu s druhým tribúnom Nežnej revolúcie Milanom Kňažkom výzvu ústavným činiteľom, aby si uctili pamiatku obetí okupácie a odsúdili represálie, ktoré po nej nasledovali. ⁹ Ani v súvislosti s týmto okrúhlym výročím však neprišlo k zmene a Národná rada Slovenskej republiky sa návrhom nezaoberala.

7 Parlamentná tlač č. 317. In: Národná rada Slovenskej republiky [online], Dokumenty, 04.11.2016 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=7&ID=317>.

8 Hlasovanie podľa klubov: Národná rada Slovenskej republiky, schôdza č. 11. In: Národná rada Slovenskej republiky [online], Schôdze, 08.12.2016 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=38165>.

9 Budaj a Kňažko vyzvali ústavných činiteľov, aby odsúdili okupáciu Československa. In: Pravda [online], 17.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/480761-budaj-a-knazko-vyzvali-ustavnych-cinitelov-aby-odsudili-okupaci-ceskoslovenska>.

Pamätná tabuľa na budove Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí v Bratislave pripomína obeť streľby z 21. augusta 1968: študentku Danku Košanovú, kapitána Dunajplavby Jána Holíka a robotníka Stanislava Siváka (foto Ústav pamäti národa, Andrea Púčiková)

Dvadsiaty prvý august tak do dneška nezískal status štátneho sviatku či pamätného dňa Slovenskej republiky. Azda aj to je jednou z príčin, prečo štátne inštitúcie neorganizujú pri príležitosti 21. augusta oficiálne spomienkové podujatia.

Pietne spomienky na obeť okupácie a problematické pamätníky

Udalosti roku 1968 na Slovensku napriek tomu každoročne najviac rezonujú práve 21. augusta. Na viacerých miestach sa konajú pietne spomienky kladenia vencov k pamätníkom obetí augustovej okupácie. Najreprezentatívnejšiu účasť máva pietna spomienka v Bratislave pri budove Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí, kde je umiestnená pamätná tabuľa venovaná obetiam zastreleným 21. augusta 1968: študentke Danke Košanovej, kapitánovi Dunajplavby Jánovi Holíkovi a robotníkovi Stanislavovi Sivákovi. Podujatie každoročne organizuje Konfederácia politických väzňov Slovenska v spolupráci s Univerzitou Komenského a pravidelne sa ho zúčastňujú zástupcovia štátnych orgánov, samosprávy, politických väzňov, diplomatického zboru a pamäťových inštitúcií.¹⁰ Druhou každoročne organizovanou pietnou

¹⁰ Pozri napr. SANDTNER, Peter: Fotoreportáže: Bratislava – pietna spomienka 21. 8. 2018. In: Konfederácia politických väzňov Slovenska [online]. [Cit. 2019-11-30.] Dostupné na:

spomienkou na okupáciu krajiny je podujatie v Poprade, pravidelne poriadané v gescii ďalšej organizácie združujúcej politických väzňov, Svetového združenia bývalých politických väzňov, a z iniciatívy jeho predsedu Františka Bednára.¹¹ Podujatia sa zúčastňujú najmä zástupcovia organizácií združujúcich politických väzňov, miestnej samosprávy a Ústavu pamäti národa. Pietna spomienka sa koná pred pamätníkom na Námestí sv. Egídia, na mieste, kde v auguste 1968 vojaci inváznych armád zastrelili Juraja Bonka, ktorý má v meste aj pamätnú tabuľu.

Popri vyššie uvedených sa nachádzajú pamätné tabule venované obetiam augustovej okupácie aj na ďalších miestach Slovenska, avšak pri týchto sa nekonajú pravidelné pietne spomienky. Platí to o pamätnej tabuli v Detve, kde sa komemorácie konajú vďaka miestnej pobočke organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja – Tretí odboj a osobitne predsedníčke lučeneckej pobočky tejto organizácie Elene Krčmárikovej, ktorej manžela Štefana Zdechovana zastrelili okupanti v auguste 1968

v Detve. V Rožňave na východnom Slovensku pripomína smrť robotníka Štefana Ciberaja malý pomník pri predajni jedného z nadnárodných obchodných reťazcov, ktorý tu dali postaviť jeho pozostalí. Oficiálne pietne spomienky sa však pri ňom nekonajú, hoci pôvodne bol pamätník zriadený aj s touto myšlienkou.¹²

Špecifická je v tomto smere situácia v Košiciach, kde prebiehali v auguste 1968 najintenzívnejšie protesty proti okupácii na Slovensku, ktoré si vyžiadali celkovo sedem ľudských životov. Pôvodná pamätná tabuľa, ktorej autorom bol známy košický sochár Arpád Račko, tu bola osadená už v roku 1968, v období takzvanej normalizácie

Odhalenie pamätnej tabule s menami deviatich košických obetí okupácie na Hlavnej ulici v Košiciach v auguste 2013 v réžii primátora Richarda Rašiho (foto košicednes.sk, Jana Vargová)

<http://www.kpvs.sk/foto-BA218.asp>.

11 Pozri Pietna spomienka v Poprade pri príležitosti 50. výročia okupácie 21. augusta 1968. In: Svetové združenie bývalých politických väzňov [online]. [Cit. 2019-11-30.] Dostupné na: <http://www.szcpv.org/18/21august.html>.

12 Archív autora, záznam rozhovoru s pani Jarmilou Jánošíkovou, dcérou Štefana Ciberaja, v Rožňave 31.7.2018.

Pamätná tabuľa obetí okupácie na Hlavnej ulici v Košiciach s vyškriabaným menom dôstojníka Štátnej bezpečnosti Jána Bajtoša, ktorého zastrelil sovietsky zbeh v septembri 1968 (foto košicednes.sk, Jana Vargová)

však bola z politických príčin odstránená. Obnovená bola po roku 1991, kedy sa však viedli spory o jej obsah. Pre viacerých miestnych aktivistov boli problematické mená obetí uvedené na pamätnej tabuli. Na štyridsiate piate výročie augustovej okupácie v roku 2013 na Hlavnej ulici v Košiciach odhalil vtedajší primátor mesta Richard Raši novú pamätnú tabuľu. Napriek tomu, že vtedy dokonca zriadil odbornú komisiu na posúdenie počtu obetí, prišlo počas samotného odhalenia pamätnej tabule k vášnivým diskusiám v priestoroch, kde sa podujatie uskutočnilo. Miestnym aktivistom na čele s výtvarníkom Petrom Kalmusom, ktorí sa dožadovali osadenia pôvodnej pamätnej tabule, vadila použitá metodika počítania obetí. Na pamätnú tabuľu sa tak dostali mená celkom deviatich obetí vrátane tých, ktoré zahynuli po 21. auguste alebo na následky zranení utrpených 21. augusta.¹³ Najväčším problémom bolo uvedenie mena dôstojníka Štátnej bezpečnosti Jána Bajtoša, ktorý bol v septembri 1968 paradoxne zastrelený na svojej chate sovietskym vojenským zbehom. Išlo teda o nepriamu obeť vojenskej invázie z 21. augusta 1968.

Problematická je tiež pamätná tabuľa venovaná Petrovi Legnerovi, ktorého okupačné vojská zastrelili 22. augusta 1968, umiestnená v Bratislave na Námestí SNP. Nápis na tabuli obsahuje závažnú chybu, keď uvádza zlý dátum Legnerovho úmrtia (21. august 1968), a zároveň opomína meno druhej obete streľby na námestí – Jána Szvityela,

13 Pozri k tomu JESENSKÝ, Mikuláš: Odhalenie tabule obetiam okupácie v Košiciach sprevádzali vášne. In: *Košice Korzár / Sme.sk* [online], 21.08.2013 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/6908940/odhalenie-tabule-obetiam-okupacie-v-kosiciach-sprevadzali-vasne.html>.

ktorý ťažkým zraneniam podľahol v nemocnici v novembri 1968. Miesto je späté s dlhou komemoračnou tradíciou. Na budove vtedajšej Hlavnej pošty bola krátko po 22. auguste 1968 osadená pamätná tabuľa pripomínajúca Petra Legnera, ktorú vytvoril akademický maliar a sochár Tibor Bártfay. Táto tabuľa však bola v rokoch takzvanej normalizácie odstránená. Po nepokojoch na prvé výročie vojenskej invázie totiž Štátna bezpečnosť vyhodnotila lokalitu, kde prišiel Peter Legner o život, ako „nebezpečné miesto a ohnisko“, na ktorom by mohlo prísť k „narušeniu verejného poriadku“. Napriek tomu, že miesto bolo strážené príslušníkmi Verejnej bezpečnosti, došlo práve v jeho okolí v auguste 1969 k veľkým protestom zhromaždených ľudí potom, ako im bezpečnostné orgány zabránili položiť kvety na dlažbu,

kde Peter Legner zomrel. Skupina mladých ľudí sa napriek odporu príslušníkov ZNB pokúsila položiť kvety priamo k pamätnej tabuli, čo vyústilo do brutálneho zásahu bezpečnosti, ktorá sa pokúsila prítomných za skandovania davu „Husákovo gestapo!“ rozohnať obuškami.¹⁴ Práve Námestie SNP v Bratislave a priestory pred pamätnou tabuľou Petra Legnera boli slovenským epicentrom udalostí 21. augusta 1969, pričom v dôsledku demonštrácie bolo zaistených viac ako štyridsať osôb.¹⁵

Ďalšia pamätná tabuľa, dnes pre verejnosť takmer neznáma a ťažko dostupná, bola Petrovi Legnerovi odhalená za účasti vtedajšej podpredsedníčky Slovenskej národnej rady Olgy Keltošovej 20. septembra 1990 v budove Stredného odborného učiliska chemického v Bratislave-Vlčom hrdle, ktorú Legner kedysi navštevoval. Pracovníci jeho bývalej školy si touto formou pripomenuli svojho tragicky zosnulého žiaka.¹⁶ Pamätník sa momentálne nachádza v interiére školy, nie je však známe, žeby sa pri ňom odohrávali pietne akty. Je to však doteraz jediný známy pamätník obeti augustovej okupácie na Slovensku, ktorý nie je inštalovaný priamo na mieste jej tragickej smrti.

Pamätná doska na budove Slovenskej pošty na Námestí SNP v Bratislave pripomína smrť Petra Legnera. Miesto sa stalo dejiskom búrlivých protestov v auguste 1969. Uvedený dátum je ale mylný, Legner bol zastrelený 22. augusta 1968 (foto Ústav pamäti národa, Andrea Púčíková)

14 OTTMAR, Vojtech: *Podvratník*. Trnava, B-print 1996, s. 218–220.

15 Pozri TŮMA, Oldřich – JAROŠ, Oldřich – KOUDELKA, František – NOSKOVÁ, Alena (ed.): *Srpen '69: Edice dokumentů*. Praha, Maxdorf 1996, s. 189, dokument 52 – Souhrnná zpráva Federálního informačního systému k situaci 21. 8. večer.

16 Meno Petra Legnera. In: *Večerník* (21.9.1990), s. 1. Pozri aj *Archív Ústavu pamäti národa* (Bratislava), osobný fond Peter Legner, škatuľa 1, inventárne číslo 9, Pozvánka riaditeľstva Stredného odborného učiliska chemického na spomienku a odhalenie pamätnej dosky Petrovi Legnerovi.

Hrob Jozefa Leváka, ktorý sa pokúsil vlastným telom zastaviť sovietske tanky, vo Zvolene (foto aktuality.sk)

Z hľadiska pamäťovej politiky na Slovensku a miesta obetí v nej je špecifický prípad robotníka Jozefa Leváka zo Zvolena, ktorý sa v auguste 1968 pokúsil zastaviť prechádzajúce tanky zúfalým gestom odporu: kľakol si pred ne. Hoci tento typ protestu poznáme z dokumentov z viacerých miest Slovenska, len vo Zvolene mal fatálne následky. Na počesť tohto Levákovho činu je vo Zvolene na Námestí SNP od roku 2006 osadená pamätná tabuľa, vyrobená bratislavským výtvarníkom Františkom Guldanom. Pri tejto tabuli sa nepravidelne konajú pietne spomienky. Čin Jozefa Leváka jednako v slovenskej spoločnosti, ani na miestnej úrovni, nerezonuje ani zďaleka tak, ako by si zaslúžil.

Hovorkyňa mesta Zvolen na otázku novinárov, prečo meno Leváka nefiguruje medzi osobnosťami mesta, poskytla nasledujúce vysvetlenie: „Niektorí očití svedkovia tvrdia, že pán Jozef Levák zomrel za zvláštnych okolností a jeho konanie nebolo celkom trizlivé. To je zrejme aj dôvod, prečo nie je medzi osobnosťami mesta, alebo prečo nemá veľkolepejšie miesto odpočinku. Nič to však nemení na tom, že zahynul pod kolesami tanku, čo je hrozná smrť.“¹⁷ Prípad Jozefa Leváka bol v súvislosti s päťdesiatym výročím augustových udalostí široko medializovaný,¹⁸ preto existuje nádej, že mesto Zvolen zmení svoj postoj. Vzhľadom na situáciu Levákovdej rodiny totiž hrozí, že o jeho hrob, už v súčasnosti nenápadný, sa nebude mať kto starať. Ďalšia pietna spomienka sa koná v neďalekom Sliachi pri pamätníku, ktorý pripomína odchod sovietskych vojsk z bývalého Československa.

Je iste špecifické, že dôstojné pripomenutie obetí augustovej invázie sa po jedenadvadsiatich rokoch stalo spúšťačom posledného politického procesu „normalizačného“ Československa, známeho ako proces s bratislavskou päťkou.¹⁹ Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Vladimír Maňák, Hana Ponická a Anton Selecký boli zatknutí len preto, že chceli v auguste 1989 položením vencov a zapálením sviečok uctiť obeť okupácie. Proces sa skončil zároveň s pádom komunistického režimu

17 Citované podľa: SLIZ, Martin: August '68: Pred 50 rokmi rozmliaždil Jozefa Leváka vo Zvolene sovietsky tank. In: *Aktuality.sk* [online], 20.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/616146/august-68-pred-50-rokmi-rozmliazdil-jozefa-levaka-vo-zvolene-sovietsky-tank/>.

18 Zabudnutý hrdina augusta 1968 Jozef Levák († 38): Tank chcel zastaviť vlastným telom. In: *Nový čas: Nezávislý denník* [online], 18.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/730212/zabudnuty-hrdina-augusta-1968-jozef-levak-38-tank-chcel-zastavit-vlastnym-telom/>.

19 Pozri k tomu JAŠEK, Peter: Posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku: Perzekúcie členov bratislavskej päťky na jeseň 1989. In: *Pamäť národa*, roč. 10, č. 3 (2014), s. 33–59; MARUŠIAK, Juraj: Bratislavská päťka. In: BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.): *Storočie procesov: Súdy, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava, Veda 2013, s. 241–258.

v novembri 1989 oslobodením aktivistov. Tieto udalosti len poukazujú na dôležitosť a význam pamätných miest vo verejnom priestore.

List piatich slovenských disidentov Úradu vlády Slovenskej republiky, v ktorom Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Vladimír Maňák, Hana Ponická a Anton Selecký oznamujú úmysel položiť 20. augusta 1989 kvety na miesta obetí sovietskej okupácie v Bratislave. Toto gesto sa stalo zámenkou pre posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku (repro Archiv Ústavu pamäti národa)

Protikladné pripomínanie politikov roku 1968

Popri dátume 21. augusta hrá významnú úlohu v slovenskej kolektívnej pamäti pripomínanie politických osobností, ktoré zohrali výraznú úlohu v udalostiach roku 1968. Medzi nimi jednoznačne najvýznamnejšie postavenie má symbol roku 1968, „ľudská tvár socializmu s ľudskou tvárou“ Alexander Dubček (1921–1992). Nielen, že sa pravidelne umiestňuje na popredných priečkach medzi najuznávanejšími slovenskými osobnosťami,²⁰ ale na uctenie jeho pamiatky dbali aj slovenskí zákonodarcovia. Dvadsiateho tretieho októbra 2008 prijala Národná rada Slovenskej republiky Zákon o zásluhách Alexandra Dubčeka (zákon č. 432/2008 Z. z.), ktorý vo svojom prvom paragrafe hovorí: „Alexander Dubček sa mimoriadne zaslúžil o demokraciu, o slobodu slovenského národa a o ľudské práva.“²¹ Námestie, na ktorom sídli Národná rada, nesie meno Alexandra Dubčeka, a pomenovania po ňom nesú viaceré ulice a námestia nielen na Slovensku, ale aj po celom svete. Dubček má dokonca v zahraničí aj viaceré pamätné tabule, napríklad v Ríme na Piazza Alexander Dubček v blízkosti talianskeho ministerstva zahraničných vecí. Platí, že Dubček je najznámejším Slovákom vo svete – a spoločne s Milanom Rastislavom Štefánikom tiež oficiálne „najpropagovanejším“. Dubčekovu pamiatku si tematickou výstavou, kolujúcou po slovenských zastupiteľských úradoch v zahraničí, oceňuje aj Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky.²² Budovanie jeho pamätníkov na Slovensku sa doteraz nikdy nestretlo s verejnou kontroverziou a je všeobecne akceptované.

Kým Alexander Dubček sa po páde komunistického režimu v roku 1989 dočkal všeobecného uznania, Vasil Biľak (1917–2014) ako popredný predstaviteľ dogmatického krídla v Komunistickej strane Československa, známy kolaborant a signatár smutne známeho pozývacieho listu sa „tešil“ tak v období „normalizácie“, ako aj po páde režimu skôr opovrhnutiu. O to väčším šokom boli udalosti z roku 2015, keď v jeho rodnej obci Krajná Bystrá predstavitelia miestnej samosprávy a Komunistickej strany Slovenska odhalili Biľakovi pamätnú tabuľu a bustu pred miestnym kultúrnym domom. Na pamätnej tabuli si návštevníci môžu prečítať nasledujúci text: „V obci Krajná Bystrá sa narodil 11. 8. 1917 dr. Vasiľ Biľak, čelný funkcionár Komunistickej

20 Pozri napr. TASR: Z novodobých dejín Slováci vyzdvihujú najviac SNP, Česi Nežnú revolúciu. In: *Pravda* [online], 11.06.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/472869-z-novodobych-dejin-slovaci-vyzdvihuju-najviac-snp-cesi-neznu-revoluciu/>. Podľa prieskumov Národného osvetového centra obsadil Dubček druhé miesto medzi pozitívne hodnotenými osobnosťami, hneď za Ľudovítom Štúrom a tesne pred Milanom Rastislavom Štefánikom (pozri MRVA, Marianna: *Kultúrna a hodnotová orientácia obyvateľov Slovenskej republiky: Správa z výskumu* [online]. Národné osvetové centrum 2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <http://www.nocka.sk/wp-content/uploads/2018/09/sprava-noc9.pdf>).

21 Zákon č. 432/2008 Z. z. In: *Epi.sk* [online], *Zbierky zákonov SR*, ročník 2008 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <http://www.epi.sk/zz/2008-432>.

22 Pozri napr. Výstava „Alexander Dubček – ľudská tvár politiky“ v nemeckom Lipsku. In: *Ústav pamäti národa* [online]. [Cit. 2019-11-30.] Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/vystava-alexander-dubcek-%E2%80%93-ludska-tvar-politiky-v-nemeckom-lipsku/>.

Hrob Alexandra Dubčeka na cintoríne v Slávičom údolí v Bratislave (foto Ústav pamäti národa, Andrea Púčíková)

strany Československa, poslanec FZ ČSSR. Zaslúžil sa v rokoch 1950 – 1988 o rozvoj východného Slovenska.“ Pod bustou svieti nápis: „Pravda zostane pravdou.“ Len pre zaujímavosť treba spomenúť, že slávnosť odhalenia pamätníka sa odohrala 22. februára, pripomínajúc tak skôr smutné výročie „Vítazného februára“, teda komunistického štátneho prevratu z roku 1948 (v komunistickom Československu sa pripomínal 25. februára), než prvé výročie smrti Vasilu Biľaka (6. februára).²³

Ťažko možno ponechať bez komentára texty, ktoré sa rozhodli autori napísať na pamätník. Ak si aj odmyslíme chybu v krstnom mene (Biľak sa všade písal ako Vasil, nie Vasil'), je zarážajúce, akú výpovednú hodnotu o Biľakovom živote má skutočnosť, že bol poslancom Federálneho zhromaždenia ČSSR – osobitne preto, že doňho nebol nikdy zvolený v demokratických voľbách, ale na jednotnej kandidátke, a jeho mandát mal preto maximálne pochybný charakter. Uviesť na pravú mieru treba aj zásluhy Biľaka o východné Slovensko. Netreba zabúdať, že v druhej polovici päťdesiatych rokov pôsobil ako tajomník Krajského výboru KSS v Prešove, kde medzi jeho hlavné aktivity patrila napríklad smutne známa násilná kolektivizácia poľnohospodárstva, prinášajúca rozpad tradičných štruktúr, ako aj vlnu krutých postihov všetkých, ktorí nechceli dobrovoľne odovzdať svoj majetok formujúcim sa jednotným roľníckym družstvám. Ako vyslovená provokácia pre každého slobodne zmýšľajúceho človeka potom musí vyznieť nápis pod bustou „Pravda zostane pravdou“. Ide o parafrázu nadpisu knižnej publikácie obsahujúcej

²³ K tejto kauze pozri JAŠEK, P.: *Vasil Biľak*, s. 168–170 (pozri pozn. 5).

Pomník Vasila Biľaka, odhalený vo februári 2015 v rodnej obci Krajná Bystrá na východnom Slovensku a opatrený oslavným nápisom, vzbudil vlnu nevole a bol demonštratívne postriekaný červenou farbou (foto Denník N)

výber prejavov Vasila Biľaka z obdobia od októbra 1967 do decembra 1970,²⁴ teda práve z mesiacov, v ktorých Biľak ako jeden zo signatárov takzvaného pozývacieho listu a popredných kolaborantov aktívne spolupracoval s okupačnou mocnosťou a zaslúžil sa o nastolenie „normalizačného“ režimu, ktorý systematicky likvidoval výdobytky demokratizačného procesu. Medzi tie patrila aj sloboda slova, na ktorú sa často odvolávali iniciátori odhalenia pamätníka. Práve v tomto období Biľak ako vrcholný funkcionár (tajomník Ústredného výboru KSČ) riadil čistky v komunistickej strane, kedy hlavným hodnotiacim kritériom bol postoj k okupácii vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968.

Odhalenie pamätníka bolo pritom od začiatku spojené s negatívnymi reakciami. Popri protestoch pamäťových inštitúcií – v tomto prípade došlo k zhode všetkých relevantných pracovísk na Slovensku, ako aj organizácií politických väzňov – a odsúdení v médiách bola azda najvýraznejšou akcia košických výtvarníkov a performerov Ľuboša Lorenza a Petra Kalmusa, ktorí pamätník natreli červenou farbou a nápisom „Sviňa“. Lorenz potom svoj čin komentoval slovami: „Vlastizradcom

24 BILAK, Vasil: *Pravda zostala pravdou: Prejavy a články. Október 1967 – december 1970*. Bratislava, Pravda 1971.

patria rozsudky a tresty, nie pomníky a busty.²⁵ Dôsledkom odhalenia pamätníka a jeho následného poškodenia bola séria podaných žalôb a súdnych procesov, v rámci ktorých najskôr súdy riešili obvinenia zo spáchania trestných činov podpory a propagácie skupín smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd, popieraní a schvaľovania holokaustu a zločinov politických režimov, ako aj výroby, rozširovania a prechovávaní extrémistických materiálov (na podnet poslancov Petra Osuského, Ondreja Dostála, Juraja Petroviča a Ivana Kuhna), kým iniciátori pamätníka (miestna pobočka komunistickej strany) žalovali výtvarníkov vo veci trestného činu poškodzovania cudzej veci.²⁶ Súdne spory v tejto kauze dodnes nie sú kvôli početným odvolaniam uzavreté a poukazujú na problematické miesto v pamäťovej politike na Slovensku.

V súvislosti s komemoračnými aktivitami vzťahujúcimi sa k roku 1968 sa patrí spomenúť ešte pamätnú tabuľu na Štúrovej ulici v Bratislave, ktorá pripomína časopis *Kultúrny život*. Ten bol v šesťdesiatych rokoch významným publicistickým fórom demokratizácie na Slovensku a pamätná tabuľa pripomína miesto, kde sídlila jeho redakcia, týmto textom: „Stal sa dielňou slobodného myslenia a tvorivosti, rodila sa v nej odvaha k zodpovednosti, ktorá otvárala cestu nezávislosti milovaného Slovenska.“²⁷ Ide o ojedinelú pamätnú tabuľu, ktorá pripomína demokratizačný proces na Slovensku v šesťdesiatych rokoch.

Umelecká tvorba

S výnimkou divadelných predstavení z nedávnej minulosti nachádza rok 1968 na Slovensku len slabú umeleckú odozvu. V tomto smere azda najväčší celospoločenský dosah má filmové a divadelné umenie, pričom osobitne filmy môžu intenzívne zapôsobiť aj na mladých ľudí. Situácia na Slovensku v tejto sfére jednako silno kontrastuje s Českou republikou, kde bolo nakrútených viacero dnes už kultových filmov, ktoré pomáhajú upevňovať kolektívnu pamäť o udalostiach roku 1968. Za všetky spomeňme komédiu *Pelíšky* (1999, režisér Jan Hřebejk), filmový muzikál *Rebelové* (2001, réžia Filip Renč) alebo tematický šiesty diel výpravného dokumentárno-dramatického seriálu Českej televízie *České století*, venovaný politickým

25 Pozri DEBNÁR, Ján: Útok na pamätník Vasiľa Biľaka: Aktivisti ho pomaľovali červenou. In: *Aktuality.sk* [online], 22.02.2015 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/271026/utok-na-pamatnik-vasila-bilaka-aktivisti-ho-pomalovali-cervenu/>; MIKUŠOVIČ, Dušan: Biľakov nový pomník v noci postriekali červenou farbou. In: *Denník N* [online], 22.02.2015 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/54944/bilakov-novy-pomnik-v-noci-postriekali-cervenu-farbou/>.

26 Pozri HUDÁK, Mario: Kalmus vyhral súd s komunistami o poškodenej Biľakovej buste. In: *Přesov Korzár / Sme.sk* [online], 20.05.2016 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://presov.korzar.sme.sk/c/8191680/kalmus-vyhrasud-s-komunistami-o-poskodenej-bilakovej-buste.html>.

27 Pozri *Kultúrny život* (časopis). In: *Wikipédia: Slobodná encyklopédia* [online]. Naposledy aktualizované 15.05.2013 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: [https://sk.wikipedia.org/wiki/Kult%C3%BArny_%C5%BEivot_\(%C4%8Dasopis\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Kult%C3%BArny_%C5%BEivot_(%C4%8Dasopis)).

a morálnym dilemám československých politikov v auguste 1968 a nazvaný *Musíme se dohodnout* (2014, réžia Robert Sedláček).

V porovnaní s tým je slovenská filmová produkcia značne slabšia, pričom väčšiu pozornosť vzbudil v poslednej dobe film venovaný Alexandrovi Dubčekovi s názvom *Dubček – Krátka jar, dlhá zima* (2018, réžia Laco Halama). Príznačné je, že ani jeho recenzie neboli príliš priaznivé, a ako konštatovali viacerí žurnalisti, nedočkal sa spustenia verejnej diskusie či už o Dubčekovi, alebo v širšom zmysle o roku 1968.²⁸ Podobné je to aj v prípade dramatickej tvorby. V nedávnej dobe viacej zaujalo iba predstavenie *#Dubček*, uvedené počiatkom roka 2018 v bratislavskom Divadle Aréna. Ani táto hra dramatika a režiséra Viliama Klimáčka, ktorý spolu s Ľubošom Jurfkom napísal scenár k spomenutému filmu o Dubčekovi, sa však nedočkala veľmi priaznivej recepcie.²⁹

Práve umelecká scéna tak zostáva dlžníkom širokej verejnosti pri spracovaní tematiky udalostí roku 1968 na Slovensku. To je o to viac zarážajúce, že práve vtedajšie udalosti ponúkajú množstvo zaujímavých a málo známych príbehov, ktoré by sa hodili ako námety na spracovanie pre filmárov, divadelníkov, výtvarníkov či spisovateľov. Ostáva dúfať, že k tomu čas ešte len dozreje.

Stopy päťdesiateho výročia v pamäťovej politike na Slovensku

Práve na päťdesiate výročie, ktoré výrazne rezonovalo v augustových dňoch roku 2018, sa všetky relevantné médiá (vrátane bulvárnych) na Slovensku venovali téme okupácie krajiny vojskami Varšavskej zmluvy. V priestoroch Univerzity Komenského sa popri prezentácii publikácie o Alexandrovi Dubčekovi (išlo o vyššie spomenutú knihu Historického ústavu Slovenskej akadémie vied s názvom *Dubček*) konala pietna spomienka na obete okupácie. Súčasťou podujatia bol aj predaj pamätných diel pripomínajúcich rok 1968, o ktorých vydanie sa zaslúžilo občianske združenie Camera Obscura. Konkrétne išlo o suvenírovú bankovku (s nominálnou hodnotou 0 €), zberateľskú mincu (autor Patrik Kovačovský), pamätnú medailu (vyrobila Mincovňa Kremnica) a poštovú známku (vydavateľ Slovenská pošta, autor akademický maliar Rudolf Cigánik).³⁰ Leitmotívom týchto diel bola známa fotografia Ladislava Bielika *Muž s odhalenou hrudou*. Podujatie sa stretlo s mimoriadnym záujmom verejnosti.

28 Pozri napr. Zaužívaný obraz Dubčeka nový film nenarušil. In: *Konzervatívny denník Postoj* [online], 25.04.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/32691/zauzivany-obraz-dubceka-novy-film-nenarusil>.

29 Z recenzií pozri napr. MIŠOVIC, Karol: Poďme sa porozprávať o Alexandrovi Dubčekovi. In: *Pravda* [online], 23.03.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://kultura.pravda.sk/divadlo/clanok/463315-recenzia-podme-sa-porozpravat-o-alexandrovi-dubcekovi/>.

30 Pozri Pamätné diela k augustu 1968: Zberateľská bankovka, minca, medaila aj známka. In: *Zaujímavé novinky* [online], 09.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://zn.sk/pamatne-diela-august-1968-zberatelja/>.

K päťdesiatemu výročiu okupácie vydala Slovenská pošta pamätnú poštovú známku s ikonickou fotografiou Ladislava Bielika Muž s odhalenou hruďou z augusta 1968 (autor akademický maliar Rudolf Cigánik)

Medzi pripomienkami polstoročného výročia roku 1968 rezonovala v širokej verejnosti aj tematická výstava Ústavu pamäti národa „August 1968: Nádeje a vytriezvenia“. Výstava mala vernisáž v priestoroch Slovenského rozhlasu, pričom jej súčasťou bolo aj vyhlásenie súťaže o najlepšiu fotografiu z augusta 1968, do ktorej sa zapojili poslucháči Slovenského rozhlasu.³¹ Veľkej pozornosti verejnosti sa tešila aj exteriérová výstava „Invázia August '68“, ktorá bola inštalovaná pred Prezidentským palácom v centre Bratislavy a na ktorej mohli záujemcovia vidieť fotografie Ladislava Bielika z Bratislavy a Josefa Koudelku z Prahy.

Okrúhle výročie invázie podrobne pripomínali aj slovenské médiá, najmä v dňoch 20. a 21. augusta. Články a reportáže popri „tradičných“ témach, akými sú podiel a zodpovednosť slovenských predstaviteľov na vtedajších historických udalostiach,³² kolaborácia niektorých straníckych predstaviteľov a podpísanie

31 Pozri Výstavy v Slovenskom rozhlasu pripomínajú inváziu vojsk Varšavskej zmluvy. In: Ústav pamäti národa [online]. [Cit. 2019-11-30.] Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/vystavy-v-slovenskom-rozhlasu-pripominaju-invaziu-vojsk-varsavskej-zmluvy/>.

32 Pozri GÁLIS, Tomáš – MORVAY, Peter: Mýty o '68: Alexander Dubček nebol demokrat. In: *Denník N* [online], 19.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1209396/myty-o-68-dubcek-nebol-demokrat-podcast/>; DVOŘÁKOVÁ, Helena: Spor o Dubčeka: Patri na nebesá alebo pod čiernu zem? In: *Pravda* [online], 19.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/spolocnost/clanok/480613-spor-o-dubceka-patri-na-nebesa-alebo-pod-ciernu-zem/?>.

takzvaného pozývacieho listu³³ či vojenské aspekty operácie „Dunaj“, sa v oveľa väčšej miere zamerali na príbehy obetí invázie aj na regionálnej úrovni,³⁴ na prejavy občianskeho odporu³⁵ či dôsledky vojenskej okupácie v podobe postupného nastolenia „normalizačného“ režimu, straty občianskych slobôd, získaných v roku 1968, či masovej emigrácie.³⁶ Nechýbali ani články s podrobnou rekonštrukciou udalostí spred päťdesiatich rokov³⁷ či snaha o hľadanie paralel so súčasnou situáciou. Priestor v médiách dostali aj známe osobnosti, najmä z umeleckej oblasti, ktoré rozprávali o svojich zážitkoch spred päťdesiatich rokov. Seriál diskusií v rámci projektu Rozhlasu a televízie Slovenska *SK dejiny* priblížil v piatich častiach³⁸ poznatky historikov aj širokej verejnosti.

Záverom

V pamäťovej politike na Slovensku majú udalosti roku 1968 dôležité miesto. Ako obdobie, ktoré je ešte živé v spomienkach stoviek tisíc pamätníkov, priťahuje tento rok pozornosť nielen svojím dejinným významom, ale aj podielom Slovákov na čele s Alexandrom Dubčekom na jeho kľúčových udalostiach. Zodpovedá tomu aj pamäťová stopa, ktorá udalosti roku 1968 približuje najmä cez prizmu augustovej okupácie s desiatkami nevinných obetí z radov civilného obyvateľstva, cez pozitívne

33 Pozri BALÁZS, Marián: Príbeh pozývacích listov. In: *Denník N* [online], 19.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1209397/pribeh-pozyvach-listov/>.

34 Za všetky pozri napr. FURMANÍK, Martin: Okupácia v Auguste 1968 tragicky zasiahla aj Spiš. In: *Spiš Korzár / Sme.sk* [online], 21.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://spis.korzar.sme.sk/c/20895951/okupacia-v-auguste-1968-tragicky-zasiahla-aj-spis.html>; TASR: Rozhlasové štúdio v B. Bystrici bolo v 1968 ostrovom slobodného slova. In: *Webmagazín Teraz* [online], 19.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <http://webmagazin.teraz.sk/zivot/rozhlasove-studio-v-b-bystrici-1968/9208-clanok.html>; KOPKA, Roman: Po okupácii ho preverovali: Horšie bolo, keď sa mstili na deťoch. In: *MY Turiec / Sme.sk* [online], 21.08.2019 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://myturiec.sme.sk/c/20894562/verme-ze-pravda-zvitazi-znel-hlas-slovaka-z-okupovaneho-rozhlasu.html>; NOVOTNÁ, Anna: Košičania na nich brali tehly z rozostavaného hotela, oni pálili ostrými. In: *Košice Korzár / Sme.sk* [online], 19.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/20893828/kosicania-na-nich-brali-tehly-z-rozostavaneho-hotela-oni-palili-ostrymi.html>.

35 Pozri KERN, Miro: Kameňmi a tehlymi proti Sovietom: Najväčší masaker bol v Košiciach. In: *Denník N* [online], 20.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1207311/kamenmi-a-tehlymi-proti-sovietom-najvacsi-masaker-z-augusta-1968-bol-v-kosiciach/>.

36 Pozri HAKL, Róbert: Tanky ich vyhnali z Košíc, vrátili sa po desaťročiach. In: *Košice dnes* [online], 20.08.2018 [cit. 2019-11-30]. Dostupné na: <https://kosicednes.sk/udalosti/tanky-ich-vyhнали-z-kosic-mnohi-sa-vratili-po-desatrociach/>.

37 KRBATOVÁ, Lucia – BURČÍK, Matúš – VANYA, Boris: Minúta po minúte '68: Ako obsadili Československo. In: *SME* (21.8.2018), s. 2–6. Historickú rekonštrukciu invázie v podobe mimoriadneho online prenosu ponúkli 21. augusta 2018 pod názvom „Státisíce cudzích vojakov vtrhli do Československa“ na svojich webových stránkach *Hospodárske noviny* (<https://hnonline.sk>).

38 Jednotlivé časti boli rozdelené tematicky, aby pokrývali najdôležitejšie aspekty roku 1968.

vykresľovanie osobnosti Alexandra Dubčeka ako ľudského politika, snažiaceho sa humanizovať komunistický režim, a negatívne predstavovanie Vasila Biľaka ako prosovietskeho kolaboranta, uprednostňujúceho záujmy cudzej veľmoci nad túžbami obyvateľstva vlastného štátu.

Takto vytvorený naratív má svoj odraz v historiografii, publicistike, žurnalistike, umeleckých stvárneniach či osadzovaní verejného priestranstva pamätníkmi a bustami po celom Slovensku. Diskusia o pilieroch tohto naratívu jednako naráža aj na nesúhlasné reakcie a vyúsťuje do početných kontroverzií, ktoré v nejednom prípade končia súdnymi spormi. Tie jasne dokazujú, že pri spracovaní pamäťovej dimenzie historických udalostí a konania významných osobností čaká na zainteresovaných odborníkov stále veľký kus roboty, aby sa zápasy o historickú pamäť preniesli zo súdnych siení na pódia odborných podujatí a stránky rešpektovaných webových stránok a časopisov.

Pôvodná pamätná tabuľa obetí augustovej okupácie na budove Komenského univerzity na Šafárikovom námestí v Bratislave bola osadená ešte v roku 1968. Ľudia si k nej chodili pripomínať tragické udalosti zapálenými sviečkami (foto Archív Jozefa Michaláča)